

близько 300000 доларів. Невтішним для економіки України і стану її сукупного людського капіталу залишається той факт, який вже протягом багатьох років спостерігається активна інтелектуальна еміграція. Зокрема, в 2003 р. сальдо міграції осіб з вищою освітою склало: –13382 чол.; з кандидатським ступенем: –33; з ступенем доктора наук: –7 осіб [6, с. 149]

Другою стадією міграційного процесу є власне переміщення, міграція чи зміна територіального статусу. Поряд з відривом та новим укоріненням процес міграції носить болючий характер трансформації екзистенціалів звичного людського буття. Мігрант опиняється сам-на-сам з культурним та темпорально-просторовим вакуумом, в який він потрапляє в момент відриву від материнського ґрунту. Вже в цей час потенційно проєктуються моделі поведінкових механізмів з новим середовищем проживання, яке остаточно детермінує механізм побудови стосунків.

Своє завершення міграційний процес знаходить на третій стадії – приживання переселенців (новоселів) на новому місці [11, с. 11]. Дослідники репрезентують різні моделі поведінкових механізмів у системі відносин мігрантів з новою країною проживання. Та концептуально, вчені пропонують чотири моделі взаємодії: повне виключення, сегрегація, асиміляція та плюралізм.

Для інтелектуальної еліти найоптимальнішою стратегією поведінки виступають мультикультурна (зі своїм лояльним ставленням до іноетнічного дозволяє мігранту продукувати власну культуру, не нав'язує адаптаційних поведінкових механізмів) та сегрегативна (відділення від домінуючої культури при збереженні належності до корінного етносу, що може існувати у вигляді національного, економічного анклаву).

Еміграція інтелектуальної еліти України позбавляє її у тому числі й ідеологічного стрижня, що повинен викристалізувати основи культурної та побутової свідомості українського народу, продукувати нові синтезні форми буття, наповнювати його ідейною сутністю. Дане явище неоднозначне: з одного боку, воно є проявом глобалізації серед людей розумової праці, а з іншого, – загрожує втратою інтелектуального прошарку, який покликаний організувати роботу інституційних структур, окреслювати ідеологію в рамках якої формується суспільна свідомість тощо.

Вирішення проблеми «відтоку мізків» можна вбачати в позитивному трактуванні тенденції виведеної дослідниками провідних науково-дослідних інститутів РАН, які виявили, що налаштованість на постійне проживання в новій країні не переважає серед інтелектуальної еліти і більш розповсюдженим є виїзд вчених за тимчасовими контрактами [11, с. 61]. Компенсаторну функцію у даному випадку

може відігравати принцип «залучення чужого інтелекту» як один з провідних напрямків імміграційної політики високорозвинених країн світу. Та «ефект доміно» не завжди забезпечує якісного оновлення еліти. А тому необхідним і першочерговим завданням, що постає перед державою, є створення позитивного іміджу країни серед молоді та людей працездатного віку. Бо саме вони можуть створити умови для процесу гальмування подальшої ескалації міграційних процесів, що дозволить уникнути екзистенційного «зсуву» та зміни етнічного складу за рахунок припливу «крові» країн третього світу. Це дозволить подолати відчуженість української інтелектуальної еліти, зміцнити її основи та продукувати нові форми діалектичного розвитку.

1. *Авер'янова Н.* Проблеми формування української національної еліти [Електронний ресурс] // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Режим доступу до журн.: <http://ua.textreferat.com/referat-9860.html>. 2. *Бердинских К.* Подальше от корней. Украинская эмиграция молодеет и становится более интеллектуальной // Корреспондент. – № 16–17 (27 апреля 2012 года) 3. *Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов.* – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с. 4. *Карабущенко П.* Эпитология Платона (античные аспекты философии избранности) [Электронный ресурс] // Монография. – Москва-Астрахань. – 1998. – Режим доступа: http://gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/karab/13.php. 5. *Майданик И.* Интеллектуальная миграция в Украине в контексте международного научного сотрудничества [Электронный ресурс] // Электронная версия бюллетеня «Население и общество». Институт демографии Государственного университета – Высшей школы экономики. – № 405–406. – 1–24 января 2010. – Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit06.php>. 6. *Михеев С.* Международное экономическое право: Учебник / С. Михеев. Харьков: Одиссей, 2006. – 318 с. 7. *Омельченко В.* Соціальний механізм відтворення наукової еліти в умовах сучасної України: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Вікторія Вікторівна Омельченко. – Харків: Б. в., 2008. – 20 с. 8. *Рыбаковский Л. Л.* Миграция населения // Стадии миграционного процесса: Приложение к журналу «Миграция в России». – 2001. – Вып. 5. – 160 с. 9. «Утечка мозгов» как глобальное явление. Причины и последствия [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека. Экспертно-аналитический портал. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1653>. 10. *Чуба Г.* Український студент у Європі: нова поява на сцені // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: зб. Матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 628 с. 11. *Юдина Т.* Социология миграции: к формированию нового научного направления. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2004. – 399 с.

Тетяна Шептицька

Українські інтелектуали за кордоном: способи самореалізації українства у світовому культурному просторі

У статті йдеться про стратегії вписування українських інтелектуалів у світовий культурний простір. Підкреслюється, що основним завданням закордонних українців стало не лише збереження власної ідентичності та культурної належності, а й донесення правди західному світу про Україну і українство, доведення європейської належності українців та ознайомлення із здобутками української науки та мистецтва.

The article is about strategies of inscribing of the Ukrainian intellectual persons in the cultural space of others countries. It is underlined that the basic task of Ukrainians abroad became not only the maintenance of own identity and cultural belonging but also report of truth to the Western world about Ukraine and Ukrainians, proof of the European belonging of Ukrainians and acquaintance with achievements of Ukrainian science and art.

Унаслідок кількох хвиль української еміграції за кордоном опинилося численно і персоналіно представницьке коло людей, традиційно означуваних поняттям «інтелектуали». Попри вікову, соціальну та політичну диференціацію, їх об'єднувала важлива місія – осмислити реальний стан України після різних воєн та окупацій, проартикулювати наслідки різновекторних соціокультурних трансформацій, яких зазнала національна спільнота, та запропонувати ефективні способи самореалізації українства на світовій арені. Відтак, перебуваючи на чужих теренах, культурні, політичні та громадські діячі переймалися не лише питаннями кар'єрного зростання чи власної адаптації до нових життєвих обставин, а й нагальними проблемами українського націєтворення. В умовах стрімкого технічного прогресу та геополітичного суперництва, якими супроводжувались останні кілька століть, кожне персональне досягнення перетворювалось на доказ конкурентоздатності українців та їхньої можливості адекватно реагувати на модернізаційні виклики часу.

Значний внесок зарубіжних українців у світовий культурно-мистецький та науково-освітній простір є відносно добре дослідженим у сучасній гуманітаристиці. Завдяки ідеологічній свободі, методологічному плюралізму та вільному доступу до джерел і закордонних архівів, отриманому після здобуття незалежності, з'явилась численна кількість розвідок, присвячених розмаїтим здобуткам українських діаспорян. Варто зауважити, що навіть побіжний аналіз цих праць свідчить, що вивчення інтелектуального та творчого потенціалу зарубіжних українців і результатів їхньої наполегливої праці відбувалось за такими основними напрямками: 1) дослідження діяльності та життєвого шляху найвідоміших постатей з української діаспори, які зажили світової або принаймні загальноєвропейської слави (напр., І. Сікорський, О. Кошиць) [12]; 2) ознайомлення з ідейним підґрунтям та принципами роботи провідних українських організацій, навчальних закладів, часописів, урядових структур, які здійснювали популяризацію і просування української культури на Заході (напр., НТШ, УВУ, «Український історик») [5]; 3) осмислення і узагальнення досвіду української діаспори з утвердження держави Україна у міжнародній спільноті [10].

Однак, незважаючи на пильну увагу сучасних учених до закордонного українства як своєрідного промоутера і ретранслятора національного образу світу, на маргінесі все ще залишається чимало актуальних тем. Зокрема, майже відсутні комплексні дослідження, які б розглядали саме механізми і способи вписування українців у світовий культурний контекст. Отже, нашим завданням буде простежити не персональні історії успіху, а теоретичні засади, на яких будувалося українське себепредставлення та національне самоздійснення.

Завдання, які постали перед українськими інтелектуалами у вигнанні, концептуально обґрунтував С. Петлюра у знаковій праці «Сучасна українська еміграція та її завдання». Наголошуючи на почутті обов'язку перед материковою Україною, він першочергово постулював вимогу боротьби у різний спосіб з окупаційною владою задля утвердження держави. С. Петлюра наполягав, що «Українська еміграція є органічною інтегральною частиною цілого українського народу, що під чужою владою перебуває. Політичні думи, культурно-освітні стремління і організаційні змагання до утворення власної держави української нації повинні наскрізь пройняти і українську еміграцію, яка в спеціальних

умовинах свого перебування на чужині, здебільшого в європейських державах, мусить тут виконати відповідальну частину загальнонаціональної і загальнодержавної програми української нації, а власне ту частину, що її народ під окупаційною владою доконати не може, а яка, проте, має величезне значення в справі будівництва Української Держави. Не марнотратним, не яловим повинно бути життя і перебування нашої еміграції поза межами Батьківщини, а повним глибокого змісту та позитивних наслідків для рідного краю!» [11, с. 235]. Постульований державницький імператив, на думку політика, мав стати визначальним і провідним для різноманітних виявів творчої, громадської чи наукової діяльності. С. Петлюра був переконаний, що тісна співпраця з міжнародними структурами та урядовими колами інших країн є вкрай необхідною. Адже їх вище керівництво, як і органи Ліги Націй, мають бути поінформовані, що справа самостійності української держави не є персональною вимогою окремих осіб, а є твердим наполяганням цілої нації.

Проте українській еміграції, як стверджував С. Петлюра, не слід обмежуватись апеляціями до організацій міжнародного характеру. Варто також зміцнювати згуртованість українства, шукати прихильників і однодумців у країнах поселення, опікуватись інтернованими, організувати публічні лекції на українську тематику, вивчати іноземні мови, засновувати бібліотеки тощо. Більш того, українські інтелектуали, на думку С. Петлюри, обов'язково мусили нав'язати контакти з європейською пресою та журналістикою задля поширення правдивої інформації про Україну та українство у світі та задля просування українських культурних здобутків. «Вся наша еміграція в міру своїх сил повинна знайти собі дорогу до європейського слова друкованого і використати трибуни його для пропаганди, обґрунтування і всестороннього з'ясування ваги української проблеми, не якої проблеми, що торкається одного тільки народу нашого, а як такого питання, проволіканням з позитивним вирішенням якого гальмуватись буде справа усталення політичної рівноваги Європи...» [11, с. 251].

Українська культура здавна розумілась як «збірна творча пам'ять» нашого народу, як вагомий чинник збереження національного «Я». Відповідно, у плеканні духовних цінностей закордонні українці вбачали не лише своєрідний (само)захист від асиміляції в іншомовному оточенні, але й запоруку спільного поступу в історичному процесі. Та найголовніше, що в уявленні діаспорян усі мистецькі витвори ставали ще й дієвою допомогою майбутній державі. Так, Ю. Соловій писав: «...коли б наша еміграція мала десь під цю пору закінчитися, то таким приблизно рахунком – кілька сот полотен і малярських творів дрібніших технік, кількадесят скульптур, музичних (?) і літературних творів – не виповнять щільно цю ланку в цілому культурному просторі, але в хвилину звільнення з-під диктатури це нечисленне майно стане одначе й безперечно у великій пригоді при формуванні нового життя вільної України. Справа не так у шедеврах, справа навіть не обов'язково в ідеологічно-творчих програмах (хоча, можливо, і одне і друге тут будуть відкривати), а справа насамперед у тому, що ці твори будуть єдиними творами вільної творчої української людини цього етапу» [14, с. 176]. Зауважимо, що доволі справедлива апологетика свободи слова і свободи художньо-мистецького самовияву у західному світі не затуляла від українських інтелектуалів тих проблем еміграційного середовища, які заважали уповні реалізувати національну культурну потугу. Той же таки Ю. Соловій закидав своїм колегам дрібничковість і

закомплексованість, відсутність глибокої фахової критики, страх перед новизною. Та за найбільші перешкоди для повноцінного виходу українських митців-емігрантів на «сцену всесвітнього інтересу» були визнані брак фінансових ресурсів і відсутність розгалуженої репрезентативної мережі. Водночас накреслювалися і можливі шляхи розв'язання такої ситуації: «Чому б нашим публіцистам не поспробувати вийти з інформаціями на сторінках відповідної чужомовної преси? Я маю на увазі інформації про те, що в нас найцікавіше і найвартісніше твориться. Більш талановитим з прихильників мистецтва треба б відважитись на роллю організаторів. Більшість музейних експонатів, особливо США, зложена з подарунків приватних осіб: подарований образ українського мистця певному музеєві, попавши в музей і його підземелля, має вже деякі шанси при певній нагоді (якась специфічна виставка музею) виринути перед глядачем» [14, с. 173]. Дещо спрощений підхід до функціонування культурної сфери мав на меті, у першу чергу, позбавити українських митців тягаря самопросування.

Вписування української культури у світовий контекст вимагало представлення її у всій повнокровності та розмаїтості. Тому одним із яскравих напрямків діаспорної інтелектуальної думки було повернення у питомий український простір та доведення українськості, попри усталену традицію сприйняття, таких постатей, як М. Гоголь [15; 17], І. Репін. У ліричних спогадах Н. Королевої багато справжньої людської туги за І. Репіним, відданості та подяки учня майстрові за оборону й підтримку та щирої віри патріотки у ніким і нічим не знищені національні джерела творчості митця. Вона пише, що, «...хоч і не пощастило Чикаленкові навернути великого майстра на українських шлях, що був такий вузький, порівнюючи з просторами («Какої простор!») московськими, але ж часом рідна стихія, може й проти його волі примушувала й Репіна хоч деколи повертати «додому», до рідного струмочка...» [8, с. 1003]. Найвідоміші його картини – «Портрет Т. Шевченка», «Запорожці пишуть листа турецькому султану» – для авторки є переконливим свідченням зближення художника з рідною стихією.

У випадку з М. Гоголем ситуація трохи складніша і заплутаніша. З одного боку, існувала та існує точка зору, яка буквально ігнорує українське походження письменника чи навіть категорично відкидає його українські повісті, тим більше, що прояви російськості зустрічаються в нього незрівнянно частіше (друге видання «Тараса Бульби», кінець I тому «Мертвих душ», «Вибрані місця із переписки з друзями», в яких розділ «Слід любити Росію» є месіаністичним пеаном Росії й російському народові). З іншого, – усталився погляд, за яким Гоголь вважався кар'єристом, «роздвоєною душею», «трагічною особистістю», що втратила свою батьківщину (тобто Україну), і відтоді не знайшла щастя деінде. Історико-літературна розвідка Є. Маланюка «Гоголь-Гоголь» була, за визначенням автора, «спробою відреставрування справжнього образу» «знаменитого російського письменника малоросійського походження». Публіцист відкинув сформульовану раніше С. Єфремовим тезу про «дві душі Гоголя», яку той обстоював у розвідці «Між двома душами» (1909). Є. Маланюк вказує на деяку натягненість такого розмежування, бо маємо справу ми не з двома душами, а з однією, українською, але суперечливою, сповненою контрастів. На її деформацію, вплинув, на думку поета, затхлий, стероризований поліцейською державою «світ Московщини» [9, с. 191–211].

Одним із способів утвердження українства на міжнародній арені стало пропагування діаспорою творчості найвидатніших українських митців, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Тарас Шевченко у дискурсі еміграційного письменства постає як своєрідний канон, мірило правди, символ справжнього українця, духовний провідник. Культ Т. Шевченка, національно-визвольні імперативи його поезії, цінність його творів на тлі світової літератури становлять ідейне підґрунтя розвідок С. Смаль-Стоцького [13], Л. Білецького, Є. Маланюка [9], Ю. Бойка-Блохина [3] та ін.

Визначальність постаті Т. Шевченка для національного самовизначення українців, справжню вагу його слова для усіх «поза Україною суших» промовисто засвідчило спорудження пам'ятника поету у Вашингтоні. Завдяки фінансовим, організаційним, інтелектуальним зусиллям української громади вдалося подолати опір радянського уряду, здобути підтримку Конгресу та Президенти США, нівелювати пропагандистську антикомпанію і гідно організувати церемонію відкриття, на якій було вшановано Т. Шевченка як великого гуманіста, виразника правди і свободи всіх поневолених. Небуденність події, що відбулася 27 червня 1964 р., її загальносвітовий масштаб підтвердили провідні тогочасні ЗМІ та вітальні заяви і виступи чотирьох американських президентів. Зокрема, Д. Ейзенхауер, котрий підписав Публічний закон 86–749 про дозвіл на поставлення пам'ятника Т. Шевченкові на публічній площі в столиці США, у своїй урочистій промові висловив сподівання, що величавий похід українців Америки, Канади, Австралії, Європи «від тіні Монументу Вашингтонові до стіп пам'ятника Тарасові Шевченкові запалить тут новий світовий рух у серцях, умах, словах і ділах людей; безперервний рух, присвячений незалежності та волі всіх народів та всіх поневолених націй в усьому світі» [7, с. 25–26]. Зауваживши, що Т. Шевченко сам зазнавав переслідувань за свої переконання, американський президент наголосив, що статуя у самому серці столиці є світлим символом поетової волелюбності та постійним закликком до боротьби супроти тиранії, брехні та несправедливості.

Поль Баран в есе «Відповідальність інтелектуала» зазначив, що однією з ознак цього суспільного прошарку має бути настійливе бажання говорити правду. «Виходячи з цього, інтелектуал – соціальний критик за своєю суттю, людина, чий обов'язок визначати, аналізувати і таким чином допомагати в доланні перешкод, які заважають рухатися до кращого, гуманнішого, раціональнішого суспільного ладу. У такому вигляді він стає совістю суспільства і рупором тих прогресивних сил, які пропонує конкретний історичний період» [2]. Діяльність зарубіжних українців, особливо у післявоєнний період, цілковито відповідає оприлюдненому визначенню.

Українські інтелектуали за кордоном доклали чималих зусиль до розвінчування «культу Сталіна», до розкриття правди про суть і методи більшовицького режиму, спрямовані на нищення свободи слова і духу. Так, у 1946 р. побачив світ один із найгостріших памфлетів ХХ ст. – «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» І. Багряного. Правдивий «документ доби» відомого українського письменника здобув великого розголосу в європейському співтоваристві. Гірка та безкомпромісна розповідь про страждання українців у більшовицькому «раю» та про власні поневірення «чужими світами» зруйнувала уявлення західної громадськості про дотримання в Радянському Союзі прав та свобод

людини, змінила ставлення західних урядів до проблеми «переміщених осіб», врятувавши багатьох авторових земляків від тенетів репатріаційних комісій [1].

Українці-діаспоряни, ретельно проаналізувавши перебіг історичних подій ХХ ст., вказали на те, що «розкуркулення», штучно створені голодомори, фізична ліквідація значної частини інтелігенції є послідовною тактикою і стратегією влади з упокорення української нації. Такі ж проекти, як «Розстріляне відродження» Ю. Лавріненка чи «Енциклопедія українознавства» В. Кубійовича були не просто поверненням пам'яті про невинно убієнних і донесенням достовірної інформації про історичне минуле й сьогодення українського народу, його поразки і перемоги, а й нагадуванням Заходу про неприпустимість ігнорування «українського питання».

У розумінні Л. Колаковського інтелектуал не обов'язково має бути людиною з вищою освітою чи представником «розумових професій». Визначний польський есеїст стверджував, що «Інтелектуал, по суті, не є ані дослідником, ані відкривачем. Його претензії простягаються далі: він послуговується словом, щоб запропонувати власну інтерпретацію світу, і хоче не лише переказувати правду, але й творити її. Він не стоїть на сторожі слова, а продукує його» [Цит. за: 4, с. 2]. Отже, дійсною метою правдивого інтелектуала, усвідомленою чи неусвідомленою, повинно бути нав'язування суспільству своїх ідей, свого типу світосприйняття.

З-поміж представників зарубіжного українства є небагато діячів, харизма, здібності і популярність яких дозволяють претендувати на роль «ідейного криголаму». За непересічним впливом на світогляд молодшого покоління, за озвученими стратегіями розвитку української гуманітарної думки, за рівнем продукування нових смислів беззаперечними лідерами у ХХ ст. були Д. Донцов та Ю. Шевельов (Шерех). Перший рішуче і безкомпромісно боровся з комплексом малоросійства, вимагаючи створити націєцентричну культуру як необхідну передумову майбутнього поступу та звільнитися від російських впливів, обороняючи послідовну європеїзацію України як спосіб перебудування ідентифікаційного простору відповідно до потреб нації [6].

Ю. Шевельов обґрунтував залежність самореалізації українства у світовому культурному просторі від уміння реагувати на виклики доби та бачити перспективу. А правильна і швидка відповідь на геополітичне, економічне, ментальне протистояння можлива тільки за умов зруйнування «Картагени нашої провінційності». Саме провінційність як психологічне явище гальмувала національне самоствердження українців, що занадто дорого коштувало в епоху постановня самостійних держав. Відтак, Ю. Шевельов, змодельовавши ситуацію вибору, тільки підкреслив, що досягнення успіху залежить від правильного типу поведінки людини: «Може бути в нашій дійсності три типи поведінки: махати руками й галасувати перед насуванням танка – мріяти в закутку про реставрацію неповоротного – намагатися зрозуміти свій час і знайти в його русі засновки для здійснення своєї програми, своїх бажань. Зрозумівши –

діяти. Позиція Дон Кіхота, позиція здонкіхоченого в наш час Санчо-Панси – і позиція тверезого розуму, який контролює імпульси й емоції і з якого виростає віра.

Трагедія нашої еміграції в тому, що вона має в собі певну кількість Дон Кіхотів, має гнітючу масу Санчо-Панс і майже не має людей розуму. Що вона не розуміє через це природи свого часу і навіть здебільшого не намагається зрозуміти» [16, с. 334–335]. Попри трагізм ситуації, Ю. Шевельов залишає нам надію на здоровий суспільний активізм як один із механізмів переборення української провінційності та здобуття геокультурної та геополітичної суб'єктності.

Українські інтелектуали за кордоном намагались використати будь-які можливості (друковані ресурси, громадські організації, наукові структури, міжнародна трибуна), аби ознайомити західний світ із здобутками українства, довести його культурну самобутність, підкреслити його високий цивілізаційний потенціал. Запропоновані представниками діаспори механізми вписування українців у загальносвітовий контекст були доволі різноманітними. Проте найпопулярнішими способами самореалізації українства у західному світі стали порахунки з власними комплексами та стереотипами задля подальшого повноцінного розвитку, донесення правди про Україну та її історію, популяризація творчості визначних діячів української культури та якнайширше контактування з європейськими мистецтвом і наукою.

1. *Багрянний І.* Чому я не хочу вертатись до СРСР? // Багрянний І. Вірю! Хрестоматія / І. Багрянний. – Детройт; Харків, 2000. – С. 461–478.
2. *Баран П.* Ответственность интеллектуала [Електронний ресурс] / П. Баран. – Режим доступу: http://scepis.net/library/id_2606.html.
3. *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури / Ю. Бойко. – Мюнхен, 1956. – 79 с. 4. *Бойченко О.* Між молотом і ковадлом / О. Бойченко // Критика. – 2011. – Листопад-Грудень. – С. 2–6. 5. Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1908–1985), Атанас Фіголь (1908–1993): наук. зб. / Упоряд. В. Маркус. – Київ; Нью-Йорк; Чикаго: [б. в.], 1998. – 252 с. 6. *Донцов Д.* Росія чи Європа? / Д. Донцов. – Лондон, 1955. – 57 с. 7. *Драган А.* Шевченко у Вашингтоні / А. Драган. – Джерсі, Нью-Йорк, 1984. – 138 с. 8. *Королева Н.* Наш ненаш (Пам'яті Іллі Рєпина) / Н. Королева // ЛНВ. – 1930. – Т. 104. – Кн. 11. – С. 1001–1004. 9. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Проза. Т. I. / Є. Маланюк. – Торонто, 1962. – 528 с. 10. Перша міжнародна наукова конференція: Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті: тези доповідей / Відп. за випуск: І. Калинець, М. Галік. – Львів, 2006. – 368 с. 11. *Петлюра С.* Статті / Упоряд. та авт. передм. О. Климчук / С. Петлюра. – К., 1993. – 341 с. 12. І. І. Сікорський: матеріали наукових читань з циклу: «Видатні конструктори України» / ред. О. Г. Соколенко; Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». Державний політехнічний музей. – К.: ПП «ЕКМО», 2005. – 87 с. 13. *Смаль-Стоцький С. Т.* Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1965. – 240 с. 14. *Соловій Ю.* Про речі більші, ніж зорі: про мистецтво, про мистців, про різне, про себе / Ю. Соловій. – Нью-Йорк: «Сучасність», 1978. – 319 с. 15. *Стромецький О.* Як творив Гоголь? / О. Стромецький. – Гантсвіл, 1975. – 232 с. 16. *Шерех Ю.* Друга черга. Література. Театр. Ідеологія / Ю. Шерех. – Нью-Йорк, 1978. – 392 с. 17. *Яременко О.* Чи М. Гоголь був наш? / О. Яременко // ЛНВ. – 1922. – Т. 78. – Кн. 7. – С. 45–52.